

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

ДЕРЖАВА. ФІСК. ВЕЛИКИЙ БІЗНЕС

Монографія

під редакцією докторів економічних наук, професорів
В. Федосова, *А. Крисоватого, В. Опаріна*

авторський колектив
під науковим керівництвом
доктора економічних наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України

В. Федосова

Керівник авторського колективу **Віктор ФЕДОСОВ**

Автори: к.е.н. Н. Троян (1.1–1.3); к.е.н., доц. Л. Гладченко, д.е.н., проф. **В. Федосов** (2.1–2.2); к.е.н., доц. Л. Бенч, к.е.н., доц. Т. Тучак (2.3–2.4); д.е.н., проф. Т. Пасентко, д.е.н., проф. **В. Федосов** (2.5); д.е.н., проф. А. Крисоватий (3.1–3.4); д.е.н., проф. А. Буряченко (3.5); д.е.н., проф. В. Опарін (3.6); д.е.н., проф. Н. Рязанова, д.е.н., проф. **В. Федосов** (4.1–4.4); д.е.н., проф. Б. Стеценко, д.е.н., доц. В. Бабіченко (4.5); к.е.н., доц. А. Пислиця (5.1–5.3); д.е.н., проф. Н. Прокопенко, д.е.н., проф. А. Полтораки, к.е.н., М. Головка (6.1–6.2); д.е.н., проф. Н. Рязанова (6.3); к.е.н., доц. А. Пислиця (7.1–7.3); к.е.н., с.н.с. **В. Коротун** (8.1–8.4); д.е.н., проф. О. Тимченко (9.1–9.2); д.е.н., проф. О. Тимченко, к.е.н., доц. О. Цюпа (9.3); д.е.н., проф. Т. Пасентко, д.е.н., проф. **В. Федосов** (10.1–10.2, 10.4–10.8); д.е.н., проф. Н. Рязанова (10.3); д.е.н., доц. О. Сущенко (11.1–11.6).

Рецензенти

С. Л. Лондар, д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України
(ДНУ «Інститут освітньої аналітики»)

С. В. Онишко, д.е.н., проф.
(Державний податковий університет)

Краснова І. В., д.е.н., проф.
(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

*Рекомендовано Вченою радою КНЕУ імені Вадима Гетьмана
Протокол № 2 від 31.10.2024 р.*

Держава. Фіск. Великий бізнес : монографія / під редакцією професорів В. Федосова, А. Крисоватого, В. Опаріна ; під науковим керівництвом В. Федосова. — Київ : КНЕУ, 2025. — 749, [3] с.
ISBN 978-966-926-525-8

У монографії вперше в Україні системно й комплексно з урахуванням обоюсторонніх інтересів досліджено проблематику взаємодії держави з великими платниками податків. За основу дослідження прийнято логічний ланцюжок взаємозв'язку держави із об'єктивними суспільними потребами і формуванням на цій основі фіскальної держави та відповідного фіскального простору. У цьому контексті оцінено роль і місце великих платників податків у фіскальній державі, їх потенціал, фіскальні ефекти діяльності та перспективи зміцнення ролі у податковій системі України. Особлива увага приділена проблематиці удосконалення сервісного супроводження даної категорії платників на основі формування партнерських взаємовигідних відносин з державою в особі фіскальних органів.

Монографія підготовлена на основі творчої співпраці науковців Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Західноукраїнського національного університету, Державного податкового університету, Бізнес-школи Берлінського університету прикладних наук економіки і техніки, Центру дослідження довкілля імені Гельмгольца (Німеччина), Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, ПВНЗ «Європейський університет», Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Миколаївського національного аграрного університету за участю представників великого бізнесу. Вона буде цікава і корисна як фахівцям-фінансистам, науковцям і викладачам, аспірантам і студентам, так і широкому колу читачів, які цікавляться складною проблематикою формування податкової культури і податкової психології, а також фіскальної відповідальності як платників податків, так і держави.

УДК 336.22.02:351.713(477)

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

© **В. Федосов**, А. Крисоватий,
В. Опарін та ін., 2025

© КНЕУ, 2025

KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
NAMED AFTER VADYM HETMAN

STATE. FISC. LARGE BUSINESS

Monograph

Edited by

V. Fedosov, Doctor of Economics, Professor,
A. Krysovatty, Doctor of Economics, Professor,
V. Oparin, Doctor of Economics, Professor

the team of authors under the scientific guidance of

V. Fedosov,
Doctor of Economics, Professor,
Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine

Head of the authors' team Viktor FEDOSOV, Doctor of Economics, Professor

Authors: N. Troyan, Ph.D. in Econ. (1.1–1.3); L. Hladchenko, Ph.D. in Econ., Assoc. Prof., V. Fedosov, Dr.Econ., Prof. (2.1–2.2); L. Bench, Ph.D. in Econ., Assoc. Prof., T. Tuchak, Ph.D. in Econ., Assoc. Prof. (2.3–2.4); T. Paientko, Dr.Econ., Prof., V. Fedosov, Dr.Econ., Prof. (2.5); A. Krysovatty, Dr.Econ., Prof. (3.1–3.4); A. Buriachenko, Dr.Econ., Prof. (3.5); V. Oparin, Dr.Econ., Prof. (3.6); N. Ryazanova, Dr.Econ., Prof., V. Fedosov, Dr.Econ., Prof. (4.1–4.4); B. Stetsenko, Dr.Econ., Prof., V. Babichenko, Dr.Econ., Assoc. Prof. (4.5); A. Pyslytsia, Ph.D. in Econ., Assoc. Prof. (5.1–5.3); N. Prokopenko, Dr.Econ., Prof., A. Poltorak, Dr.Econ., Prof., M. Golovko, Ph.D. in Econ. (6.1–6.2); N. Ryazanova, Dr.Econ., Prof. (6.3); A. Pyslytsia, Ph.D. in Econ., Assoc. Prof. (7.1–7.3); V. Korotun, Ph.D. in Econ., Senior Research Fellow (8.1–8.4); O. Tymchenko, Dr.Econ., Prof. (9.1–9.2); O. Tymchenko, Dr.Econ., Prof., O. Tsiupa, Ph.D. in Econ., Assoc. Prof. (9.3); T. Paientko, Dr.Econ., Prof., V. Fedosov, Dr.Econ., Prof. (10.1–10.2, 10.4–10.8); N. Ryazanova, Dr.Econ., Prof. (10.3); O. Sushchenko, Dr.Econ., Assoc. Prof. (11.1–11.6).

The monograph is the first study in Ukraine to systematically and comprehensively examine the issues of interaction between the state and large taxpayers, considering mutual interests. The study is based on the logical relationship between the state and impartial social needs, resulting in the formation of a fiscal state and the corresponding fiscal space. In this context, the authors assess the role and importance of large taxpayers in the fiscal state, their capacity, the fiscal effects of their activities, and prospects for strengthening their role in the tax system of Ukraine. The authors pay special attention to the problems of improving the service provision to this category of taxpayers by forming mutually beneficial partnerships with fiscal authorities.

The monograph is the result of creative cooperation between scholars from the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Western Ukrainian National University, the State Tax University, the Business School of the Berlin University of Applied Sciences of Economics and Technology, Helmholtz Centre for Environmental Research – UFZ, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, the European University, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, and Mykolaiv National Agrarian University, together with representatives of large business. It will be valuable and useful for professionals in finance, academics, teachers, postgraduates, and students, as well as for a wide range of readers interested in the complex issues of tax culture and tax psychology, including the fiscal responsibility of taxpayers and the state.

Світлій пам'яті
Віктора Михайловича Федосова,
видатного вченого-фінансиста,
відданого патріота України,
нашого наставника і колеги
присвячується це видання

This edition is dedicated
to the cherished memory of
Viktor Fedosov,
an outstanding scholar in finance,
a devoted patriot of Ukraine,
and our mentor and colleague

ЗМІСТ

Пам'яті Віктора Федосова	13
<i>Звернення до читача від Віктора Федосова</i>	<i>14</i>
Частина I. ДЕРЖАВА І ФІСК. ФІСКАЛЬНИЙ ПРОСТІР	29
Розділ 1. Суспільні потреби як методологічна основа фіску	31
1.1. Економічна природа та необхідність задоволення суспільних потреб	31
1.2. Роль держави у задоволенні суспільних потреб	53
1.3. Приватне і державне фінансування суспільних потреб: діалектика взаємозв'язку. ...	74
Розділ 2. Держава як об'єктивна політична, правова та соціально-економічна передумова виникнення і розвитку фіску	98
2.1. Розвиток поглядів українських учених на державне фінансове господарство в ХІХ та на початку ХХ століття)	98
2.2. Від держави до фіску: концептуальні домінанти	112
2.3. Податкова держава	127
2.4. Від податкової до фіскальної держави	141
2.5. Провали української урядової бюрократії як виклики для розвитку фіскальної держави	168
Розділ 3. Фіскальний простір як соціально-економічне середовище функціонування фінансових інститутів	184
3.1. Концептуалізація сутності фіскального простору	184
3.2. Інституційна трансформація фіскальної політики в умовах глобалізації та інкорпорування бізнесу	195
3.3. Дивергенція політики фіску в державі загального добробуту	202
3.4. Фіскальні імперативи перерозподільних процесів	210
3.5. Фіскальні дисбаланси соціально-економічного розвитку регіонів	226
3.6. Інфраструктура фіскального простору: інституціональний підхід	240
Частина II. ФІСК І ВЕЛИКІ ПЛАТНИКИ ПОДАТКІВ	259
Розділ 4. Вартість, капітал та фінанси великого бізнесу інформаційної доби	261
4.1. Розуміння вартості, капіталу та фінансів великого бізнесу	261
4.2. Інформаційний капітал: особливості та проблема оцінки його вартості	275
4.3. Роль фінансів у забезпеченні динамічної рівноваги економіки	295
4.4. Роль фінансів сучасного бізнесу у функціонуванні капіталу	299
4.5. Держава, корпорації, фондовий ринок — завдання та інструментарій фіску	306

Розділ 5. Ефективність оподаткування великого бізнесу	321
5.1. Засади оцінювання ефективності оподаткування великих платників податків	321
5.2. Фіскальні ефекти функціонування великих платників податків	338
5.3. Ефективність роботи податкової служби з великими платниками податків	343
Розділ 6. Перспективи зміцнення ролі великих платників у податковій системі України	367
6.1. Податковий інструментарій «детінізації» української економіки: ключові пріоритети	367
6.2. Передумови та наслідки трансформації системи оподаткування прибутку в податок на виведений капітал для великого бізнесу	377
6.3. Потенціал запровадження податку на багатство	397
Частина III. ПРОБЛЕМАТИКА СЕРВІСНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ВЕЛИКИХ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	419
Розділ 7. Організація роботи з великими платниками податків	421
7.1. Необхідність виокремлення, роль та критерії ідентифікації великих платників податків	421
7.2. Засади адміністрування податків, що сплачуються великими платниками	437
7.3. Організаційні та правові засади обслуговування великих платників податків в Україні	476
Розділ 8. Податковий аудит і податковий контроль великих платників податків	483
8.1. Горизонтальний моніторинг платника як вид сервісу великих платників податків	483
8.2. Використання ризик-орієнтованого підходу в здійсненні податкового контролю за великими платниками податків	490
8.3. Протидія використанню великими платниками податків трансфертного ціноутворення з метою уникнення оподаткування	503
8.4. Перспективи впровадження механізмів протидії агресивному податковому плануванню в Україні	515
Розділ 9. Податковий борг великих платників податків	530
9.1. Теоретичні та методологічні засади дослідження податкового боргу великих платників податків	530
9.2. Причини податкового боргу великих платників податків	553
9.3. Управління податковим боргом великих платників податків	568
Розділ 10. Податковий контролінг в системі публічних фінансів	590
10.1. Сутність, функції і завдання податкового контролінгу на макrorівні	590
10.2. Прогнозування і планування податків у системі податкового контролінгу	601
10.3. Інститут податкового екаунтингу як інформаційна підсистема податкового контролінгу великих платників	610
10.4. Контролінгові засади податкової логістики	629
10.5. Моніторинг і аналіз у системі податкового контролінгу	634

10.6. Контролінгові підходи в організації аудиту, податкового контролю і кон- сультування	640
10.7. Податкова експертиза як інструмент податкового контролінгу на макро- рівні	647
10.8. Ризик-менеджмент у системі податкового контролінгу	660

Розділ 11. Світова практика взаємодії держави з великими плат- никами податків

11.1. Теоретичні та методологічні засади роботи з великими платниками подат- ків у міжнародній практиці	671
11.2. Роль великих платників податків у протидії екологічним ризикам.	683
11.3. Адміністрування великих платників податків у країнах, де критерієм їх виділення є обсяги річних оборотів	693
11.4. Робота з великими платниками податків у країнах, де критерієм є обсяг сплачених податків або податковий потенціал	714
11.5. Особливості адміністрування великих платників податків у країнах, де критерієм їх виділення є фінансові показники.	729
11.6. Оцінка результативності та ефективності роботи податкових органів за- рубіжних країн з великими платниками податків	740

ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІЦНЕННЯ РОЛІ ВЕЛИКИХ ПЛАТНИКІВ У ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

6.1. ПОДАТКОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ «ДЕТІНІЗАЦІЇ» УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ: КЛЮЧОВІ ПРІОРИТЕТИ

Економічні реформи в Україні з тією чи іншою мірою успіху видозмінили фінансове господарство країни. Оцінюючи їх хід та результативність, треба визнати, що за більшістю критеріїв їх навряд чи можна визнати ефективними. Зубожіння значної частини населення, диспропорції в розвитку підприємництва, складні проблеми публічних фінансів — усе це визначає скепсис і з боку громадян, і з боку значної частини бізнесу, насамкінець в оцінках міжнародних партнерів України, щодо економічних реформ. Разом з тим є сфери економічного життя, в яких вдалося досягти швидкого та явного прогресу. Поряд із цим існують проблеми, що супроводжують вітчизняну економіку з перших років незалежності і для вирішення яких не вистачає ні політичної волі, ні ефективного регуляторного інструментарію.

Безперечно, однією із зазначених проблем для України є «тіньова» економіка. Протягом десятиліть у нашій державі приймалися численні програмні документи, спрямовані на скорочення «тіньової» економіки і зменшення її деструктивного впливу на економічну систему в цілому та її фінансову складову зокрема. Проте в абсолютній більшості випадків до практичної реалізації розроблених концептуальних підходів справа не дійшла.

Тіньова економіка подібно до ерозії «роз'їдає» ключові принципи економічних відносин. Утім це не виключає того факту, що в Україні сформовано доволі потужний прошарок бізнесу, який використовує цю ситуацію для власного збагачення. Саме у сфері «тіньової» економіки сконцентровано чи не найбільш суперечливі моменти взаємодії українського бізнесу та політикуму. Проте цілком ясно, що описана ситуація формує суттєві загрози для української економіки, без їх подолання не варто розраховувати на подальший успіх у реформуванні всіх сфер суспільного життя, адже в Україні проблема «тіньової» економіки має політичне і соціальне забарвлення.

Деструктивна роль «тіньової» економіки в економіці яскраво виявляється в її розмірах (рис. 6.1.1):

Зауважимо, що наведені вище дані характеризують офіційну позицію до оцінювання розмірів «тіньової» економіки в Україні. Є й інші оцінки, згідно з якими «тіньова» економіка в Україні перевищує 50 % від ВВП, а в окремих періодах сягає й 60 %. У будь-якому разі, стійке коливання протягом останніх 10 років офіційного показника в межах 37–40 % свідчить, що держава фактично зазнала поразки в боротьбі з тіньовою економікою. Останнє ж десятиліття стало періодом закріплення позицій «тіньового» бізнесу в нашій державі. В окремих секторах економіки склалася парадоксальна для цивілізованого світу ситуація, коли економічні агенти, які воліють діяти виключно в рамках офіційної економіки, фактично приречені на невдачу й доволі швидко втрачають свої ринкові позиції.

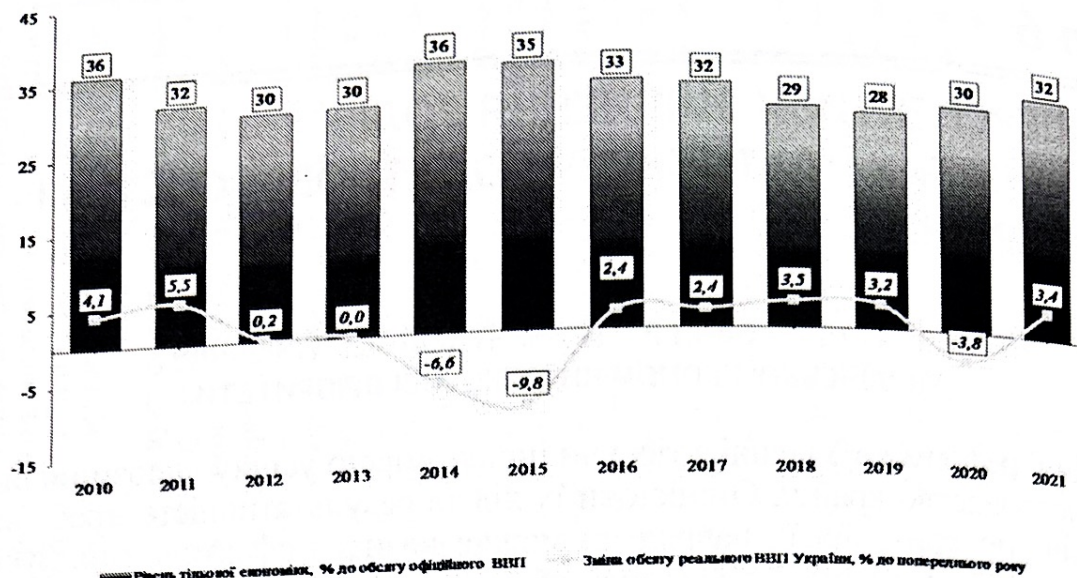

Рис. 6.1.1. Співвідношення «тіньової» економіки до ВВП в Україні у 2009–2021 рр., %

Джерело: складено за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України¹.

Загальновідомо, що найбільш значимими деструктивними факторами впливу «тіньового» сектору на економічні процеси є (рис. 6.1.2):

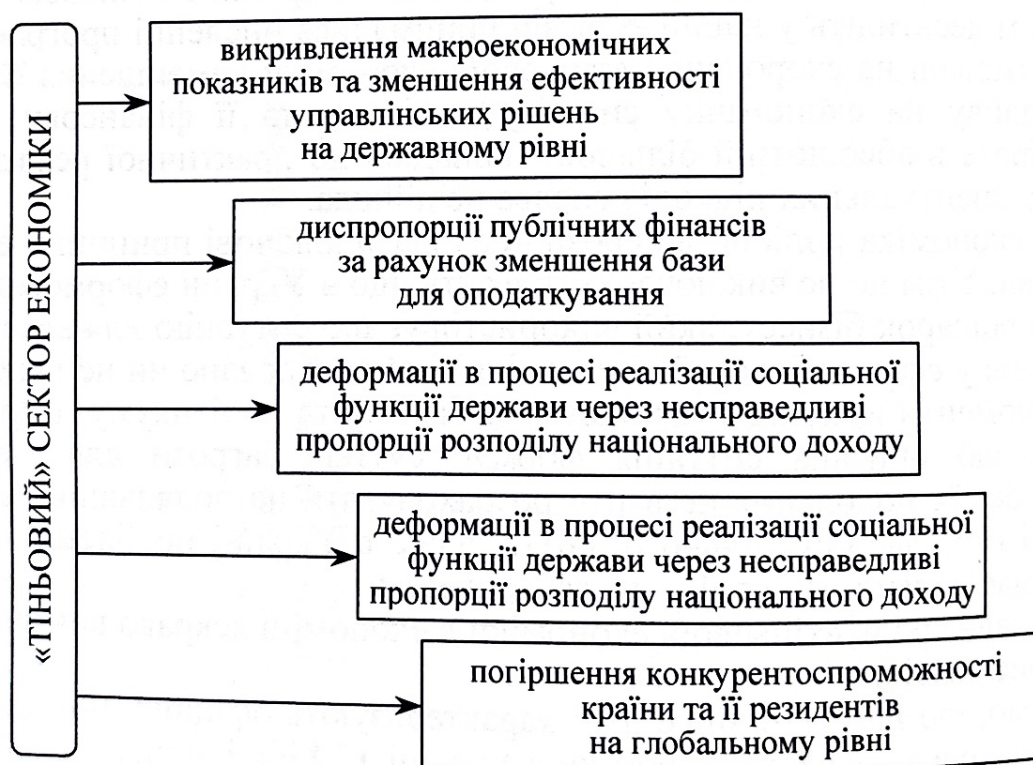

Рис. 6.1.2. Канали деструктивного впливу «тіньового» сектору на національну економіку

Джерело: розроблено авторами.

¹ Частка тіньової економіки у 2021 році зросла до 32% від ВВП. URL : <https://skilky-skilky.info/chastka-tinvoi-ekonomiky-u-2021-rotsi-zroslo-do-32-vid-vvp/>

Однак, якщо ще кілька десятиліть тому «тіньова економіка» сприймалася й аналізувалася винятково в негативному контексті, то зараз дедалі частіше з'являються праці, в яких підкреслюється і її потенційна позитивна роль. Зокрема, швейцарський учений Д. Кассел стверджує, що «тіньова» економіка виконує щонайменше такі три важливі функції¹, як:

1) аллокаційна, яка полягає в тому, що в періоди кризи економічні ресурси розподіляються на користь «тіньового сектору» і в такий спосіб підтримується прийнятний рівень ділової активності;

2) дистрибутивна, коли завдяки «тіньовій економіці» малозабезпечені верстви населення мають можливість отримувати додаткові доходи та забезпечувати вищий рівень життя;

3) стабілізувальна, коли за рахунок «тіньових» грошових потоків часто долаються диспропорції, що виникають в офіційній економіці.

В іншій праці підкреслюється, що «тіньова економіка» має набагато вищу здатність швидко реагувати на зміну кон'юнктури ринку та економічної ситуації загалом². Це насамперед пов'язано з тим фактом, що в неофіційному секторі економіки об'єктивно є значно нижчими трансакційні витрати.

Зіставляючи недоліки та потенційний позитивний ефект від існування «тіньової економіки», зазначимо, що: по-перше, вона має як об'єктивний так і суто суб'єктивний характер і притаманна всім без винятку національним економікам, безвідносно щодо рівня економічного розвитку, розміру тощо; по-друге, всі позитивні риси «тіньової економіки» мають тимчасовий характер і в будь-якому разі відображають лише диспропорції, що сформувалися і не можуть бути подолані в офіційній економіці.

Отже, можна зробити висновок, що як економічне, політичне та соціальне явище «тіньова економіка» має стати об'єктом пильної уваги з боку держави, якій потрібно використати максимальний спектр заходів для скорочення її кількісних показників. Світовий досвід свідчить, що серед інструментарію боротьби з «тіньовою» економікою вдало може бути застосована податкова складова. Разом з тим питання використання податкового інструментарію в «детінізації» економіки є надзвичайно складним і неоднозначним. «У податкових механізмах подолання тіньової економіки, — зазначають вітчизняні вчені, — необхідно дотримуватися балансу відношення показника ефективності надходження податку з наслідками, які він спричиняє після впровадження»³. У будь-якому разі, держава повинна вкрай обережно використовувати податки для скорочення «тіньового» сектору економіки в Україні, адже набутий досвід свідчить, що просте скорочення кількості податків і зборів та/або зниження ставок можуть мати абсолютно протилежний ефект.

Вітчизняні підприємства протягом усього часу існування незалежної України були змушені прилаштовуватись до постійних змін у нормативно-правових

¹ Cassel D., Cichy U. The shadow economy and economic policy in East and West: a comparative system approach. The unofficial economy. Consequences and perspectives in different economic systems / ed. by S. Alessandrini and B. Dallago. Gower, 1987. P. 127–144.

² Schafer W. Gleichgewicht, Ungleichgewicht und Schattenwirtschaft. Schattenokoeconomie: Theoretische Grundlagen und wirtschaftspolitische Konsequenzen. Göttingen, 1984. p. 40.

³ Дворянінов А. В. Напрями детінізації економіки України через застосування податкових механізмів. *Фінансовий простір*. 2013. № 4. С. 151–156.

актах, які безпосередньо регулюють оподаткування прибутку. Ледь не щороку змінювалися методи визначення бази оподаткування, ставки податку. Це жодним чином не сприяло створенню стабільних умов для ведення бізнесу в Україні, і навіть поступове зменшення ставки податку на прибуток за підсумками останньої «великої» податкової реформи 2015 року не привело до суттєвого покращення умов ведення бізнесу. Так, за даними рейтингу DoingBusiness 2020, Україна посіла 76-те місце у світі за якістю умов для ведення бізнесу (рис. 6.1.3).

Рис. 6.1.3. Місце України в рейтингу DoingBusiness у 2011–2019 рр.

Джерело: World Bank Group. Doing Business 2020. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>

Примітка: За 2020–2021 роки дані недоступні через припинення випуску звіту Doing Business

Незначні покращення, що відбулися в останні роки у сфері оподаткування, стосувалися сфери обов'язкових соціальних внесків і оподаткування доходів фізичних осіб. Це дало змогу трохи покращити оцінку саме цієї складової в загальному рейтингу України. При цьому наша держава опинилася нижче багатьох країн «постсоціалістичного» табору — не тільки Польщі (27-те місце) чи Грузії (9-те місце), які набагато ефективніше реформували свою економіку, а й Молдови, яка в загальному рейтингу зайняла 44-те місце¹.

Унаслідок впливу багатьох деструктивних чинників Україна суттєво втрачає в контексті глобальної конкурентоспроможності. Найяскравіше це виявляється в інвестиційній сфері — протягом багатьох років кількісні параметри прямих іноземних інвестицій свідчили, що наша держава стоїть осторонь глобальних потоків капіталу (рис. 6.1.4).

¹ World Bank Group. Doing Business 2020 : URL <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejting-doing-business-so-robiti-sob-naresti-obignati-bilorus.html>

Рис. 6.1.4. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з України та в Україну у 2010–2021 рр., станом на початок року, млн дол. США

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України¹.

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ 2010–2021 рр.

Рік	Прямі іноземні інвестиції				Сальдо	
	в Україну		з України			
	млн. дол.	змiна	млн. дол.	змiна	млн. дол.	%
2010	6 495	+1,6	736	+0,5	+5 759	+23,7
2011	7 207	+0,7	192	−0,5	+7 015	+21,8
2012	8 401	+1,2	1206	+1	+7 195	+2,6
2013	4 499	−3,9	420	−0,8	+4 079	−43,3
2014	410	−4,1	111	−0,3	+299	−92,7
2015	−458	−8,7	−51	−0,1	−407	−236,1
2016	3 810	+4,3	16	+0,7	+3 794	+1032
2017	3 692	−0,1	8	−0,08	+3 684	−2,9
2018	4 455	+0,7	−5	−0,013	+4 460	+21,1
2019	5 860	+1,4	648	+6,5	+5 212	+16,9
2020	−868	−6,7	82	−0,6	−950	−118,2
2021	6687	7,5	−198	−0,3	+6886	+824,7

¹ Прямі інвестиції (акціонерний капітал)[Електронний ресурс] / Державна служба статистики України : офіц. сайт. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

При цьому на всіх щаблях влади, в експертних колах та в бізнес-середовищі існує чітке розуміння того, що де факто значна частина прямих іноземних інвестицій в Україні є фактично «реінвестуванням капіталу» великим бізнесом (переважно — провідними фінансово-промисловими групами), який до цього за допомогою різноманітних «оптимізаційних схем» вивів цей капітал з України. Підтвердженням цієї тези є структура прямих іноземних інвестицій в Україну, в якій переважають країни з набагато кращими умовами оподаткування бізнесу порівняно з нашою державою.

Низький рівень ефективності системи оподаткування прибутку компаній став причиною зростання кількості компаній, які за 2014–2015 рр. вивели свій капітал за кордон. Так, за різними даними, близько 60 тис. підприємств вирішили вивести свій капітал за межі України в пошуках кращих умов для його застосування¹. Представимо графічно оцінку обсягів легальної частини відпливу фінансових ресурсів за межі України (рис. 6.1.5):

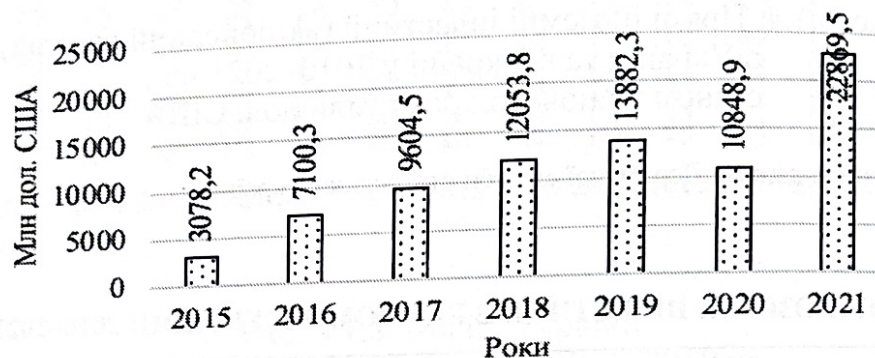

Рис. 6.1.5. Обсяги легальної частини відпливу фінансових ресурсів за межі України, млн дол. США

Джерело: розраховано авторами за методикою².

В умовах нарощування технологічного відставання залучення інвестиційних капіталів перетворюється на одне із ключових питань економічного розвитку України. Саме тому низький рівень інвестиційної привабливості нашої держави змушує владу України вдаватися до чергових спроб змінити ситуацію, а податкові органи України ще в 2015 році анонсували запровадження так званого податку на розподілений прибуток. І хоча в остаточному варіанті йдеться про податок на виведений капітал, значних сутнісних відмінностей між ними немає.

Існуюча на даний час модель оподаткування прибутку передбачає сплату податку за ставкою 18 % безвідносно до факту виплати дивідендів власникам. Якщо ж підприємство вирішить виплатити з отриманого прибутку дивіденди, то оподаткуванню підлягає не тільки сам прибуток, а й дивіденди (якщо власник — фізична особа, то виникають зобов'язання щодо сплати податку на доходи фізичних осіб та військового збору).

¹ Гетьман О. Чому нам потрібен податок на розподілений прибуток підприємств. Європейська правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/01/11/617233/>.

² Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 286 від 24.03.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0286731-15>.

Прототипом зазначеного податку вважається податок на розподілений прибуток, запроваджений, зокрема, у 2000 році в Естонії (Income Tax Act¹ від 15.12.1999 року). І хоча сам механізм справляння податку на перший погляд відрізняється від загальноєвропейських практик, проте він не суперечить основним нормативно-правовим актам ЄС та ОЕСР у цій площині (Base Erosion and Profit Shifting—BEPS²).

Реформа корпоративного податку в Естонії наприкінці 90-х рр. XX сторіччя і початку XX сторіччя дала можливість відійти від оподаткування всього розміру прибутку до оподаткування тих сум, які «відділяються» від нього у вигляді різних виплат співвласникам підприємства та/або третіх осіб. Сама ідея відходу від оподаткування всього прибутку і перехід до оподаткування «відділених» фінансових потоків, які здійснюються з прибутку підприємства, пов'язана зі складнощами обрахунку бази оподаткування за класичним корпоративним податком і необхідністю дати стимул для компаній вкладати кошти у розвиток бізнесу. При цьому важливим фактором є відмова бізнесу від різноманітних схем «оптимізації» фінансових потоків та податків через привабливість прозорої й повної сплати корпоративного прибуткового податку.

Зміни в законодавстві Естонії одразу проявилися в суттєвих коливаннях у розмірах податкових надходжень за цим видом податку. Саме Естонія демонструвала найбільші темпи зростання надходжень за податком на розподілений прибуток з моменту запровадження реформи (рис. 6.1.6).

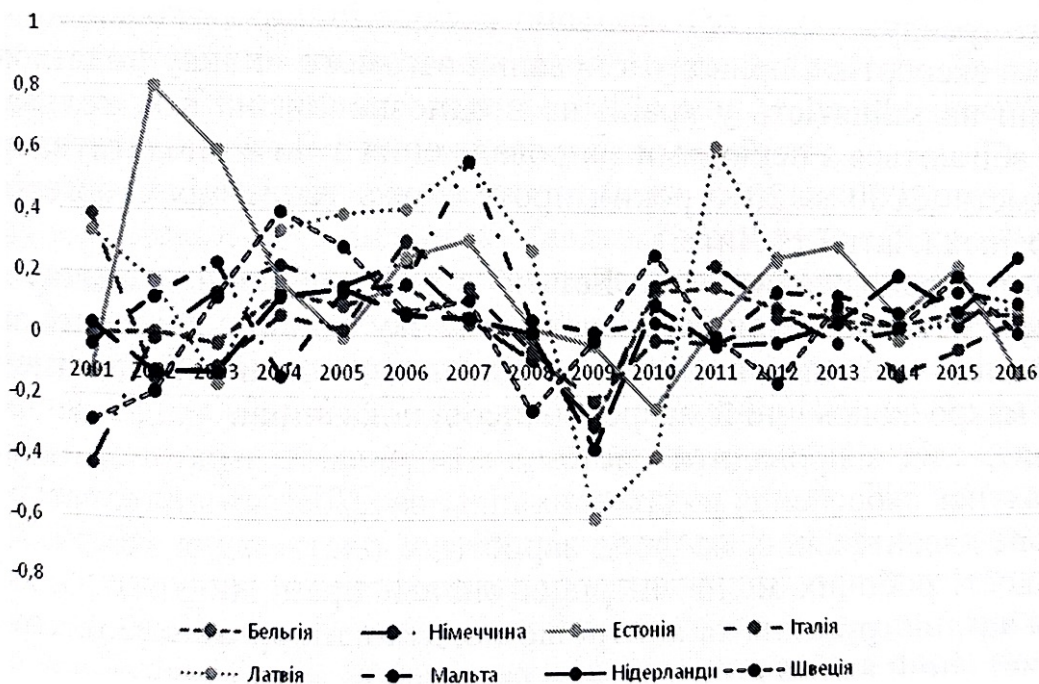

Рис. 6.1.6. Темпи приросту надходжень за корпоративним податком/податком на розподілений капітал в окремих країнах ЄС, %

Джерело: побудовано авторами на основі даних Eurostat

¹ Income Tax Act. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530012014003/consolide>.

² OECD, Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting // OECD Publishing. 2013. 40 p.

Дослідження, присвячені аналізу наслідків запровадженої реформи в Естонії, свідчать, що акцент робиться на позитивному впливі податку на виведений капітал/розподілений капітал на збільшення притоку інвестицій до країни. Проте стверджується, що відбувається суттєве падіння доходів бюджету держави, яке у випадку Естонії вдалося частково компенсувати за рахунок скасування пільг з оподаткування податком на додану вартість. На додаток до цього дослідники вказують, що не спостерігалось зростання обсягів реінвестованих коштів і створення додаткових робочих місць¹. Незначні коливання відбулися у момент підвищення ставки до 21 % у 2015 році — спочатку відбулося незначне підвищення темпів зростання надходжень, а наступного року ситуація врівноважилася.

Деякі дослідження підтверджують, що наслідками такої реформи стало суттєве зростання притоку інвестицій до країни — за 2000–2004 рр. темпи приросту становили 39 % і перевищили відповідний показник у сусідніх Латвії та Литві².

Реформа корпоративного податку в Естонії привела до запровадження податку на розподілений прибуток за ставкою 20 % на самому початку. Поступово цю ставку було збільшено, і з 2015 року її розмір становив 21 %. Для порівняння ставка є доволі низькою, проте дві інші країни, які також запровадили податок на розподілений капітал (Грузія та Литва), мають значно нижчий рівень ставки — 15 %.

Важливо зауважити, що зміни ставки податку у 2010 році збіглися зі змінами в обсягах прямих та портфельних інвестицій до країни. Так, чисті прямі інвестиції до країни почали стрімко скорочуватись, а портфельні, навпаки, набули позитивного тренду.

Висновки експертів з приводу існування вагомego впливу податкової реформи в Естонії на зайнятість у країні не є однозначними. Так, коливання рівня безробіття збігаються з періодами запровадження змін в оподаткуванні прибутку підприємств (2000 та 2010 роки), проте схожа тенденція спостерігалася й у сусідніх країнах (Латвії та Литві).

Саме тому, враховуючи досвід Естонії в реформуванні оподаткування прибутку підприємств, необхідно запровадити низку заходів, які дають змогу нівелювати можливі негативні наслідки та підсилити можливий позитивний вплив на основні макроекономічні й макрофінансові показники.

По-перше, слід запровадити систему компенсації втрат податкових надходжень за рахунок скорочення податкових пільг за ПДВ; по-друге, важливо знизити податкове навантаження на фонд заробітної плати задля забезпечення зростання кількості робочих місць чи рівня оплати праці; по-третє, необхідним є спрощення адміністрування та контролю податкових органів за платниками податку на виведений капітал.

Таким чином, реалізація реформи як сукупності взаємопов'язаних заходів дасть можливість компенсувати можливі втрати бюджету держави від запланованого реформування оподаткування прибутку підприємств. Як додаток до цього можна буде забезпечити позитивний вплив на обсяги прямих і портфельних інвестицій до країни, рівень зайнятості в країні.

¹ Коряк О. «Шикаути» по-естонськи. Чи варто відмовитись від податку на прибуток. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/10/12/607834/>.

² Стадник М. Податок на виведений капітал: вітчизняні передумови та міжнародні орієнтири. *Вісник МСФЗ*. URL: http://ifrs.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ001275.

Якщо зважати на масштаби уникнення оподаткування та низький рівень інвестиційної активності в Україні, то ідея запровадження податку на виведений капітал є слушною. Особливо це питання актуальне для великих платників податків. Однак, розробляючи елементи податку для їх унормування в законодавстві, необхідно чітко розуміти кінцеву мету функціонування цього податку: унаслідок запровадження цього податку обсяги виведеного з обороту капіталу мають суттєво зменшитися, а інвестиції — зрости. Це можливо тільки тоді, якщо сплачувати податок на виведений капітал буде менш вигідно, ніж інвестувати кошти у виробництво. Інакше кажучи, це означає, то платник податку обиратиме один із двох варіантів на основі оцінювання вигід.

Наприклад, платник податку веде діяльність офіційно, не приховуючи об'єкти оподаткування. У цьому разі у платника є такі варіанти прийняття рішень:

- 1) заплатити податок з усієї суми отриманого прибутку й одержати в своє розпорядження суму, що залишається після оподаткування;
- 2) повністю залишити кошти (прибуток) в обороті і, відповідно, не нести втрат у зв'язку з оподаткуванням;
- 3) розподілити отриманий прибуток на дві частини: одну вивести з обороту і сплатити податок, а іншу залишити в обороті.

Другий варіант рішення можливий лише тоді, коли залишені в обороті кошти з високим ступенем вірогідності дадуть у майбутньому прибуток і цей прибуток буде більшим (з урахуванням теорії зміни вартості грошей у часі), ніж та сума прибутку, яку платник сьогодні отримає в своє розпорядження після оподаткування, обираючи перший варіант рішення. Тут варто наголосити на тому, що податок не є ключовим важелем на інвестиційну активність. Тобто навіть за нульового податку та відсутності інших необхідних умов для інвестування рішення про вкладення коштів інвестором не буде прийнято.

З урахуванням викладеного вище податок на виведений капітал як інструмент впливу в контексті досягнення поставленої мети буде ефективним лише за наявності першочергових факторів, що впливають на рішення інвесторів вкладати кошти. Тому введення даного податку в Україні вважаємо передчасним.

Введення в практику оподаткування нового терміна передбачає його правильне трактування. Однак у проекті Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал», який уперше був оприлюднений Мінфіном для обговорення на початку липня 2017 р., а повторно 17 липня 2017 року, визначення дефініції «виведений капітал» немає. Отже, не зрозуміло, що є об'єктом оподаткування цим податком.

У пояснювальній записці до проекту Закону зазначено, що «основними положеннями законопроекту є запровадження оподаткування прибутку, розподіленого у формі дивідендів чи прирівняних до них платежів та відмова від податку з доходів нерезидентів»¹.

Прирівняними до дивідендів платежами, згідно з пояснювальною запискою², вважатимуться:

- проценти, сплачені на адресу нерезидентів — пов'язаних осіб (у деяких випадках);

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал : пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.

² Там само.

- виплати в межах договорів страхування або перестрахування на користь страховиків — нерезидентів (в окремих випадках);
- виплата фінансової допомоги неплатникові податку на виведений капітал, що залишається неповернутою протягом 12-ти місяців (з правом зменшення податку);
- придбання товарів і послуг у пов'язаних осіб, які використовують спрощену систему оподаткування;
- донарахування за операцію трансфертного ціноутворення;
- операції з безоплатного надання майна неплатникові податку на виведений капітал;
- інвестування у статутний капітал неплатників податку на виведений капітал (з правом зменшення податку);
- виплата роялті в окремих випадках, у сумах перевищення ліміту.

Із даного переліку видно, що в одну групу включили різні види виплат, які за змістом не мають нічого спільного із дивідендами. На нашу думку, такий підхід до унормування оподатковуваної бази податком на виведений капітал є некоректним.

Згідно з прогнозами очікуваних від запровадження податку на виведений капітал результатів, про що йдеться в пояснювальній записці, *«прийняття законопроекту дозволить встановити прості правила оподаткування, спростить процедуру адміністрування податку, зупинити відтік капіталу за кордон, що сприятиме оздоровленню економіки в цілому через створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення інвестицій в економіку держави»*. Ми ставимо під сумнів цей прогноз, оскільки зі змісту законопроекту не зрозуміло, в чому конкретно спроститься оподаткування відносно чинних правил оподаткування прибутку. Що ж стосується адміністрування, то в процесі перевірок необхідно буде встановлювати, чи не здійснювалися приховування об'єктів оподаткування у зв'язку з операціями, зазначеними в наведеному вище переліку. Перевірка факту здійснення або нездійснення цих операцій, встановлення ознак пов'язаних осіб потребує часу.

Податок на виведений капітал може обмежити, але не зупинити відтік капіталу, якщо за кордоном будуть запропоновані кращі умови для інвестування, ніж в Україні.

Насамкінець зазначимо, що, зважаючи на результати фінансового обґрунтування законопроекту і висновок про втрати бюджету в межах 20–23 млрд грн, необхідно передбачити компенсатори. Проте ці компенсатори можуть мати негативний вплив на сукупний попит і пропозицію в Україні на сучасному етапі.

З погляду «детінізації» вітчизняної економіки має практичний інтерес і питання про амністію капіталів. На перший погляд, ця проблематика дише дотично стосується оподаткування великого бізнесу, але така теза стосується насамперед розвинених економік. В Україні питання амністії капіталу, оподаткування великого бізнесу прямо взаємопов'язані, оскільки загальновизнаним є той факт, що диспропорції в розподілі національного доходу визначили домінування незначної кількості фізичних осіб як найбільших власників, що контролюють значну частину вітчизняної економіки.

За рахунок поєднання податку на виведений капітал та амністії капіталу в Україні існує можливість не тільки наростити інвестиційну привабливість нашої держави для іноземних інвесторів, а й зменшити «офшоризацію» вітчизняної економіки, демонополізувати її та нівелювати деструктивний вплив фінансово-промислових груп на економічні, політичні та соціальні процеси.

Стосовно амністії капіталу в Україні ключовими видаються питання, подані на рис. 6.1.7.

Рис. 6.1.7. Ключові пріоритети амністії капіталу в Україні

Джерело: розроблено авторами.

На сучасному етапі перед нашою державою постали складні виклики в політичній, економічній та соціальній сферах. Від їх подолання значною мірою залежить подальший розвиток України та її місце як суб'єкта глобальної геополітики. У таких умовах серед найголовніших виділяється питання «детінізації» вітчизняної економіки. З огляду на особливості вітчизняної економічної політики надзвичайно важливим аспектом є існування політичної волі для розв'язання існуючих проблем та скорочення розміру «тіньової» економіки за рахунок саме податково-го інструментарію.

6.2. ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ В ПОДАТОК НА ВИВЕДЕНИЙ КАПІТАЛ ДЛЯ ВЕЛИКОГО БІЗНЕСУ

Великий бізнес сплачує понад 60 % податкових платежів у бюджет держави від загального обсягу надходжень і одним із основних податків, що формують ці надходження, є податок на прибуток. Сучасна система прибуткового оподаткування юридичних осіб в Україні відповідає міжнародним стандартам, однак характеризується стабільним зниженням фіскальної ефективності, наявністю широкого поля дискреційних можливостей, відсутністю інвестиційної привабливості та податкових стимулів для оновлення матеріально-технічної бази вітчизняних підприємств. Крім того, частина платників класичного податку на прибуток має суттєву суму переплати за рахунок сплачених авансових платежів, перерахованих у т. ч. під тиском контролюючих органів, тоді як інша частина користується методами «оптимізації» та декларують збитковість діяльності, взагалі не сплачуючи податок. Все це обґрунтовує необхідність в реформуванні податкової системи України та фіскальної децентралізації, кардинальної трансформації системи прибуткового оподаткування юридичних осіб в Україні.